

УДК 811.124'373.421:821.12

**СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ МОВНИХ ЗАСОБІВ КОНТРАСТУ
У ПРОМОВАХ ІСТОРИЧНИХ ОСІБ ТВОРУ Т. ЛІВІЯ „ІСТОРІЯ”
(на матеріалі промов І-ї декади твору)**

Швед Е. В.

ДВНЗ „Ужгородський національний університет”

Постановка проблеми та її визначення. Для мовознавців, стилістів, учених, що вивчають проблеми риторики, дуже важливим є ознайомлення з витоками сучасної риторики і стилістичної науки, а також лінгвостилістики, що оформилась дещо пізніше, щоб на базі славних традицій античної риторики розвивати сучасну науку.

Цінним матеріалом у цьому плані є твір відомого римського історіографа Тита Лівія „Ab urbe condita”, чи скорочено в українському перекладі „Історія”, що наповнений численними промовами історичних осіб, які укладені автором з неабиякою риториною майстерністю.

У працях зарубіжних та вітчизняних дослідників неодноразово висловлювалась думка про те, що промови „Історії” є втіленням усіх кращих традицій античної риторики.

Актуальність дослідження полягає у тому, що матеріалом спеціального вивчення більшості вітчизняних та зарубіжних науковців стали в основному промови інших декад твору, промови ж першої декади залишились поза увагою дослідників. У науковій літературі відсутнє комплексне наукове вивчення цієї проблеми.

Завдання дослідження полягає у фіксації мовних засобів контрасту промов, що згодом послужить ключем до розкриття ідеї твору та ідіостилю автора.

Матеріалом дослідження слугують промови історичних осіб першої декади твору Т. Лівія „Ab urbe condita”, що у сумі складають 914 Вайсенборнівських рядків [13, 14].

Виклад основного матеріалу.

У структурі промов контрастність є важливим засобом переконання. Саме контрастне світосприйняття дозволяє відобразити дійсність у її діалектиці та протиріччях [1, с. 7; 2, с. 74].

Головним засобом вираження контрасту на лексичному рівні є антонімія, що є базою таких художньо-зображальних засобів, як фігура протиставлення (антитеза), фігура поєднання, фігура розділення, „прихована” антонімія, антифразис та оксиморон.

Розглянемо детальніше типи лексичних антонімів, що вжиті в промовах, а виходячи від ступеня протиставлення їх, здійснимо компонентний, структурний, семантичний, а згодом і стилістичний аналізи.

Теоретичним підґрунтям дослідження антонімів послужили наукові праці М. Р. Львова, Л. А. Новікова, В. П. Ковальова, В. Еккерта та ін. [6; 8; 3; 12].

Спираючись на класифікацію, запропоновану М. Р. Львовим [6, с. 72], залежно від ступеня протиставлення, ми розділили антоніми на три групи: 1) повні (прямі, симетричні); 2) неповні (непрямі, асиметричні); 3) контекстуальні (ситуативні).

Антоніми першої групи є, немовби крайніми точками словесного ряду, що означає однорідні поняття, якість, оцінку і т. п. Між ними можна умовно провести вісь симетрії і помістити проміжне слово-мезонім, яке виконувало б роль смислового центру. Його значення відповідало б словам „ні те, ні інше”. У повних антонімах протиставляються, як правило, головне словникове значення: *ignavia* – *virtus* /III, 6, 7, 5/, (тут і далі латинський текст цитується за виданнями [13; 14] – боягузтво – хоробрість; *pax* – *bellum* /VI, 18, 17/, – мир – війна; *dives* – *pauper* /IV, 4, 9/, – багатий – бідний; *parere* – *imperitare* /IV, 5, 5/, – підкорятися – керувати.

Неповні антоніми у промовах за кількістю не уступають повним. Їх компоненти мають різні відтінки ідеографічних значень і характерні неоднаковим емоційно-експресивним забарвленням. У парі антонімів один член має завжди ширші можливості стилістичного використання, тому вони особливо часто зустрічаються в узусі автора: *imperium* – *libertas* /III, 6, 7, 6/, – влада – свобода; *labor* – *voluptas* /V, 4, 4/, – труд – вигода; *firmior* – *modestior* /IV, 5, 3/, – сильніше – поступливіше.

Часті у вжитку Т. Лівія і контекстуальні антоніми, тобто ті, які поза контекстом не є корелятами. Вони стають антонімами та набирають образності лише у певній мовленнєвій ситуації: *virtus* – *auxilium* /III, 68, 5/, – доблесть – допомога; *humillimus* – *optimus* /III, 19, 9/, – найнижчий – найкращий.

Виходячи з компонентного складу, корелятивні антонімічні пари розділились на такі 4 групи: 1) слово – слово; 2) слово – словосполучення; 3) словосполучення – слово; 4) словосполучення – словосполучення. Квантитативно превалюють протиставлення першої та четвертої груп. Типовими прикладами корелятивних пар четвертої групи слугують такі: *vestram ignaviam* – *suae virtuti* /III, 67, 5/, – ваше боягузтво – своїй хоробрості; *communis res* – *privata res* /III, 68, 3/, – суспільне добро – особисте благо.

Що стосується структури антонімічних пар, то різнокореневі в рази перевищують однокореневі.

У результаті дослідження морфологічних засобів вираження антонімії отримуємо таку ієрархічну картину:

- 1) іменник – іменник;
- 2) прикметник – прикметник;
- 3) дієслово – дієслово;
- 4) займенник – займенник;
- 5) прислівник – прислівник.

Семантичний аналіз опозитних пар засвідчив, що автор „Історії” частіше застосовує протиставлення якісних понять, рідше – часових, координаційних і кількісних. Домінантність абстрактних значень – характерна риса антонімії промов.

З метою дослідження стилістичних функцій антонімії скористаємося класифікацією, запропонованою Л. А. Матвієвською [7, с. 68]. Дослідниця перелічує наступні стилістичні фігури, що базуються на антонімії: 1) протиставлення (антитеза); 2) поєднання; 3) розділення.

Відомо, що антитеза – характерна риса стилю учителів Лівія Демосфена і Ціцерона. Саме завдяки впровадженню Лівієм в промови значного числа антитез, думки висловлюються у більш стислій формі, отримують більшу виразність та вагомішу художньо-виразну силу:

Discordia ordinum et venenum urbis huius, patrum ac plebis certamina, dum nec nobis imperii nec vobis libertatis est modus, dum taedet vos patriciorum, nos plebeiorum magistratum, sustinere illis animos /III, 67, 6/, – Розлад між прошарками, чвари між патриціями і плебеями згубні для Міста. Коли ми не відаєм меж нашої влади, а ви – вашої свободи, у вас викликають відразу представники влади патриціїв, а у нас – плебейської влади – ось що вселяє сміливість у цих наших ворогів.

*patrum nobis imperii vos patriciorum
plebis vobis libertatis nos plebeiorum .*

Таких прикладів антитез можна навести чимало. Ось лише координати окремих із них, на наш погляд, найбільш вдалих:

/III, 67, 1/; /III, 67, 10/; /IV, 3, 16–17/; /V, 51,5/; /VI, 41, 1/; /III, 19, 6/; /III, 19, 9–10/; /III, 68, 6/; /V, 52, 4/; /V, 53, 3/ та ін.

Антитеза слугує симетрії, паралелізму частин фрази, введення її сприяє ясності, чіткості мови та думки промов. У Квінтіліана знаходимо дані про те, як високо Лівій цінував такі якості мови [5, с. 7]. Якщо у перших книгах антитези вводяться автором ще „несміло”, то починаючи з IV книги зустрічаємо антитези, побудовані з великою риторичною майстерністю. Характерно те, що найбільше скупчення антитез зустрічаємо у патетичних, полемічних частинах промов. Так, для прикладу, у промові Марка Манлія Капітолійського до плебеїв, що є глибоко полемічною і складається із 15 середніх за величиною періодів, 8 містять антитезу:

Ostendite modo bellum; pacem habebitis... Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda /IV, 18, 7/, – Тільки оголосить війну – отримаєте мир... Потрібно або насмілитись на щось спільно, або все терпіти поодиноці.

*bellum audiendum aliquid universis
pacem patienda omnia singulis .*

Антитетичні конструкції складаються в більшості із декількох антонімічних пар, причому одна із них є вираженням найяскравішого контрасту, а інші виступають у ролі синонімічного супроводу до неї. Дослідниця творчості Т. Лівія Т. І. Кузнецова, характеризуючи стилістичні особливості „Історії”, справедливо називає антитезу „найулюбленишим прийомом Лівія” та найбільш характерним для першої декади [4, с. 182].

В узусі автора „Історії” і антитетичні порівняння. Ці засоби експресії використовуються автором з метою найбільш аргументованої, чіткої передачі думки – /III, 19, 6/; /III, 19, 9–10/; /III, 68, 6/; /V, 52, 4/; /V, 53, 3/.

Et cum victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem diique et homines Romani tenuerint, victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur, et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? /V, 51, 3/, – Коли переможцями були галли, коли все місто належало їм, Капітолій з фортецею все ж таки залишались у римських богів і громадян, вони продовжували там жити. А що тепер, коли перемогли римляни, коли місто відвойоване, покинути тепер і замок з Капітолієм? Та невже ж наш успіх принесе місту більше спустошення, ніж наша невдача?

victoribus Gallis capta tenuerint secunda
victoribus Romanis recuperata deseretur adversa .

Такі симетричні, чіткі, „прозорі” побудови типові для досліджуваних промов першої декади твору.

Суть фігури поєднання, яку теж вживає автор, в об’єднанні протилежностей, антоніми в ній виступають у незвичній для себе ролі – поєднання протилежностей. Фігура поєднання сприяє гіперболізації вислову: *deorum hominumque* /III, 19, 7/, – богів і людей; *caelum ac terras* /IV, 3, 6/, – небо із землями; *hieme atque aestate* /V, 6, 5/, – зимою і літом. Шість раз у промовах зустрічається пара *deum hominumque* у найрізноманітніших модифікаціях, що надає мові розмовного колориту. Деяко рідше автор вживає фігуру розділення: *aut tum aut hodie* /V, 3, 5/, – або тоді, або тепер; *seu falsa seu vera* /IV, 5, 5/, – чи справжня, чи оманна.

В основі іронії лежить „прихована” антонімія. У вжитку Т. Лівія такий різновид іронії, як антифразис, якого зараховував до різновидів іронії ще Квінтіліан [15, с. 432]. Суть антифразиса в тому, що окремі слова вживаються автором у протилежному до свого основного значення смислі. Так, у промовах при негативній характеристиці автор вживає хвалебні епітети, що ще більш підсилює іронію: *religious censor* /IX, 34, 18/, – благочестивий цензор; *boni tribuni plebis* /V, 5, 4/, – добрі народні трибуни.

На фоні таких засобів полемічної боротьби, як іронія, сарказм, антифразис, відносно рідше зустрічається оксюморон [12, с. 100], тобто поєднання слів, що висловлюють логічно протилежні поняття та передбачають сусідство у одній синтагмі двох слів з протилежним значенням [9, с. 219; 11, с. 66]. Цей стилістичний засіб у досліджуваних промовах зустрічаємо лише один раз: *Quid est aliud quam exilium intra eadem moenia, quam relegationem pati?* /IV, 4, 6/, – Що ж це, заслання у стінах власного дому, чи, навпаки, вигнання?

„Ту силу, яку має на війні залізо, в політичному житті має слово” [10, с. 6], – ці слова Деметрія Фалерійського тут особливо доречні, оскільки перераховані засоби контрасту вводяться Лівієм у місцях найбільшого загострення пафосу та полеміки промов.

У мовних засобах контрасту, як свідчить дослідження, відбилась ідея твору, задум автора. У зв’язку з цим наведемо ще один приклад „незвичайної” антитези, де одному слову протиставлено цілий комплекс лексичних синонімів: *Virtutem in superbia, in audacia, in contemptu deorum hominumque ponis* /IX, 34, 22/, – Доблесть для тебе у гордощах та нахабстві, у презирстві до богів і людей.

virtutem
superbia audacia contemptu.

Завдяки такій антитезі ще сильніше актуалізується поняття „virtus”. Автор закликає громадян відкинути гордість, байдужість, бути чесними, вірити в богів та шанувати їх – всі ці поняття втілює в собі давня римська доблесть. Прикладів такого змісту знаходимо у промовах чимало.

Отже, як свідчать результати дослідження, контрастність є одним з найбільш важливих засобів переконання у структурі промов. Залежно від ступеня протиставлення антоніми промов діляться на три групи:

- 1) повні (прямі, симетричні);
- 2) неповні (непрямі, асиметричні);
- 3) контекстуальні (ситуативні).

Як свідчить компонентний склад, превалюють корелятивні антонімічні пари: слово – слово та словосполучення – словосполучення. Дослідження показало, що частіше в узусі протиставлення опозитних пар, що виражають поняття якості, рідше – часові, координаційні і кількісні. Значну експресивну роль виконують у промовах стилістичні фігури, що базуються на антонімії: протиставлення (антитеза), поєднання та розділення.

Чимала кількість вжитих у промовах антитез сприяє висловленню думки у більш стислій формі, надає вислову ясності, художньо-зображальної сили.

Дієвими засобами переконання виступають іронія, сарказм, антифразис, рідше – оксюморон. Найпоширенішими засобами контрасту у промовах виступають антитеза, антитетичні порівняння та іронічне співставлення (антифразис).

Висновки. Дослідження засвідчило, що мовні засоби контрасту у промовах історичних осіб першої декади твору Т. Лівія „Історія” є найхарактернішими та найбільш ефективними засобами експресії, у яких відбилась ідея твору та замисел автора.

Перспективи подальших досліджень. Результати дослідження послужать дороговказом для подальшого вивчення мовних засобів контрасту твору у глибшому форматі в ролі синтаксичних факторів експресії промов.

Література

1. Архангельский А. И. Гений, парадоксов друг. О принципе контраста в стилистике А. С. Пушкина // Рус. речь. – 1988. – № 3. – С. 7–12.
2. Дмитриев А. А. Антонимы в поэзии А. Ахматовой // РЯШ. – 1981. – № 3. – С. 73–78.
3. Ковальов В. П. Языковые выразительные средства русской художественной прозы. – К., 1981. – 184 с.
4. Кузнецова Т. И., Миллер Т. А. Античная эпическая историография: Геродот. Тит Ливий. – М., 1984. – 210 с.
5. Ливий Тит. История народа римського / Пер. с лат. А. Клеванова. – Т. I. – Кн. I–IV. – М., 1858. – 475 с.

6. Львов М. Р. К вопросу о типах лексических антонимов // РЯШ. – 1970. – № 3. – С. 71–76.
7. Матвиевская Л. А. О стилистическом использовании антонимов в лирике и поэзии М. Ю. Лермонтова // РЯШ. – 1977. – № 2. – С. 66–74.
8. Новиков Л. А. Средство выражения – антонимия // Рус. речь. – 1973. – № 1. – С. 45–51.
9. Общая риторика / Ж. Дюбуа, Ф. Эделин и др. Пер. с фр. – М., 1986. – 391 с.
10. Ораторы Греции / Пер. с древнегреч.; Сост. М. Л. Гаспаров. – М., 1985. – 495 с.
11. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. – М., 1964. – 316 с.
12. Eckert W. De figurarum in Titi Livi ab urbe condita libris usu. – Diss. Vratislaviae, 1911. – 103 p.
13. Titi Livi. Ab urbe condita libri / W. Weissenborn. – M. Müller. lib. I–VI. – Lipsiae, 1910. – 396 s.
14. Titi Livi. Ab urbe condita libri / W. Weissenborn. – Berlin, 1876. – Bd. III. Buch. VI–X. – 220 s.
15. Volkmann R. Die Rhetorik der Griechen und Römer. – Leipzig, 1885. – 580 s.

Summary

It has been known that the speeches of historical figures in “History” by Titus Livius are constructed according to all the canons of the ancient rhetorical skills. The linguistic means of contrast are among the most significant means of argumentation and are under the research of this publication. The author of the article has conducted component, structural, semantic and stylistic analysis of antonymous pairs in the usage of the historian. As a result of the study the author has concluded that the most typical means of contrast of speeches of the first decade of the work under consideration are: antithesis, antithetic comparison and ironic comparison or antyfrazyz.